

Trecutul comunist în conștiința adolescenților

Andrei Gheorghiuță

Din perspectiva unui adolescent înmatriculat la nivel gimnazial sau liceal în prezent, nu există nici un fel de experiență directă care să stea la baza propriilor opinii în legătură cu trecutul comunist. Născut după prăbușirea regimului comunist în România, adolescentului tipic îi lipsește opțiunea antagonică comunist-anticomunist din lista principalelor atitudini care îl definesc din punct de vedere politic. Mai mult, în numeroase cazuri, el folosește adeseori simbolurile comunismului, etichetându-le generic drept „cool” sau asociindu-le valențe de rebeliune socială. Dincolo de acestea însă, imaginea unui adolescent asupra comunismului reprezintă în mod exclusiv rezultatul unui proces de socializare, desfășurat în mod deliberat sau, dimpotrivă, spontan, de către agenți precum familia, școala, mass media etc.

Cum funcționează mecanismele socializării politice în acest caz? Pe un prim plan, avem de-a face cu o componentă deliberată, asumată de către societate prin intermediul sistemului de învățământ. Ea provine pe de-o parte din nevoia societății de a transmite generațiilor tinere informații obiective privind o etapă din trecutul apropiat (componentă neutră valoric) și, pe de altă parte, din dorința de a se asigura că derapajele totalitare nu se vor repeta (componentă angajată valoric). Canalele prin intermediul cărora școala transmite informații și atitudini privind comunismul sunt lecțiile de istorie, cultură civică și parțial filosofie, dar și ocazional politologie sau istoria comunismului (ultima mai degrabă în stadiu experimental, ca parte a unor programe-pilot). Pe un plan secundar, socializarea deliberată este completată prin informații și valori transmise în mod spontan tinerelor generații de către diferiți actori sociali. Dincolo de conținutul trasat prin programa analitică, profesorii pot contribui la aceasta prin semnalele pe care le transmit în direcția propriilor elevi, evidențiind „latura bună” sau „latura rea” a oricărui fenomen social introdus în discuție, deci și în cazul comunismului. Părinții și alte rude ori prieteni transmit alte categorii de semnale înspre adolescent, din nou voluntar sau involuntar, cel mai adesea raportând o stare de fapt din societatea contemporană la echivalentul său din recentul trecut comunist, cu evidențierea unor conotații pozitive sau negative. Nu trebuie pierdută din vedere nici contribuția diferitelor forme de consum cultural practicate de către adolescent (mass media, cărți, filme, teatru, muzică, jocuri pe calculator etc.) în creionarea propriei reprezentări asupra regimului comunist.

Așadar, analiza modului în care adolescenții se raportează la comunism în absența unor experiențe directe reprezintă terenul perfect pentru a studia mecanismele socializării politice, obiectivul central asumat la nivelul prezentei componente a programului *Studii Electorale Românești (SER)* al Fundației Soros România. Pe de altă parte însă, o mai bună înțelegere a reprezentărilor comunismului în rândul generației tinere poate sta la baza conturării unei imagini mai clare asupra nevoilor de educație formală care ținesc dezvoltarea atitudinilor și abilităților democratice în general și civice în particular.

Cum își reprezintă adolescenții comunismul?

În ciuda absenței unor experiențe directe cu regimul comunist, mai mult de o treime (38%) dintre adolescenții investigați cred că acesta a reprezentat o perioadă mai bună sau mult mai bună decât cea contemporană (Figura 1). Oarecum surprinzător, ponderea răspunsurilor care valorizează favorabil comunismul crește pe măsură ce adolescenții analizați sunt înmatriculați într-o clasă superioară, ajungând la aproape 43% în rândul elevilor de clasa a XII-a. Surprinzător, dat fiind că în bună măsură experiențele educative legate de acest tip de regim politic, presupuse a forma valori și atitudini anticomuniste, sunt plasate predominant în această perioadă (lecțiile de istorie contemporană a românilor, din ultimul an de liceu). Pe de altă parte, se poate argumenta că, odată cu maturizarea, aceștia iau contact cu mai multe dintre problemele familiei ori sunt puși în situația de a-și trasa mai clar propriile direcții de dezvoltare socială și profesională, alimentându-se astfel sentimentul difuz de nemulțumire față de societatea contemporană.

Pot fi identificați o serie de factori a căror prezență se traduce într-o creștere semnifică a ponderii răspunsurilor care plasează pe o treaptă superioară perioada comunistă în raport cu cea contemporană. În linii mari, aceștia sunt reducibili la *status socio-economic* și *educație*, însă se cuvin evidențiate și alternative explicative. Așadar, pe un prim plan, originile valorizării pozitive a comunismului par a fi localizate la nivelul frustrărilor socio-economice resimțite în mediul în care se dezvoltă adolescentul, definit îngust (familie) sau mai larg (școală, comunitate). Este semnificativ mai probabil ca adolescentul să idealizeze trecutul comunist în raport cu perioada actuală dacă provine dintr-o *familie săracă* (54% cred că era mult mai bine sau mai bine în regimul trecut) sau din *mediul rural* (aproape 41%). Pe un al doilea plan, strâns relaționat cu cel dintâi, percepția asupra comunismului pare a fi filtrată prin intermediul capitalului educațional, atât la nivelul adolescentului, cât și al agenților de socializare. Astfel, copiii provenind din *familii cu nivel mediu de educație sau mai scăzut* tind să ofere mai frecvent răspunsuri ce idealizează perioada comunistă (peste 40%), la fel și cei cu *performanțe școlare sub medie* (peste 41%). Trebuie remarcat totuși că cele două planuri, respectiv status socio-economic și capital educațional, se suprapun în bună măsură, fiind vorba despre două fenomene care se reproduc reciproc.

Dacă această primă categorie de concluzii nu aduce elemente surprinzătoare, nu același lucru se poate spune despre influența a două alte categorii de variabile, respectiv *sexul* adolescentului și *experiențe de călătorie în străinătate*. Există o diferență clară la nivelul răspunsurilor între băieți și fete. Cu alte cuvinte, în rândul primilor sunt mult mai probabile atitudini favorabile comunismului în raport cu perioada contemporană (41%) decât în rândul fetelor din aceeași generație (doar puțin peste 34% per ansamblu). Evident, într-o anumită măsură, constatarea se poate subsuma diferențelor la nivel de performanță școlară între cele două sexe, favorabile adolescentelor¹, însă credem că originile lor nu trebuie căutate exclusiv pe acest nivel. Chiar mai interesantă este influența experiențelor de călătorie în străinătate: prezența acestora scade semnificativ probabilitatea unui răspuns care idealizează perioada comunistă în raport cu prezentul

¹ Media generală pe ultimul an de studii este mai mare cu aproximativ 0,70 puncte în rândul fetelor, comparativ cu băieții.

(34%). În situația opusă, cei cărora le lipsesc astfel de experiențe tind în mai mare măsură să se declare nemulțumiți de societatea contemporană (40%), preferând să valorizeze pozitiv trecutul comunist. Într-o anumită măsură, călătoria în străinătate va funcționa ca un catalizator al încrederii în potențialul societății prezentului, capabil să treacă într-un plan secundar nostalgiile induse ale trecutului.

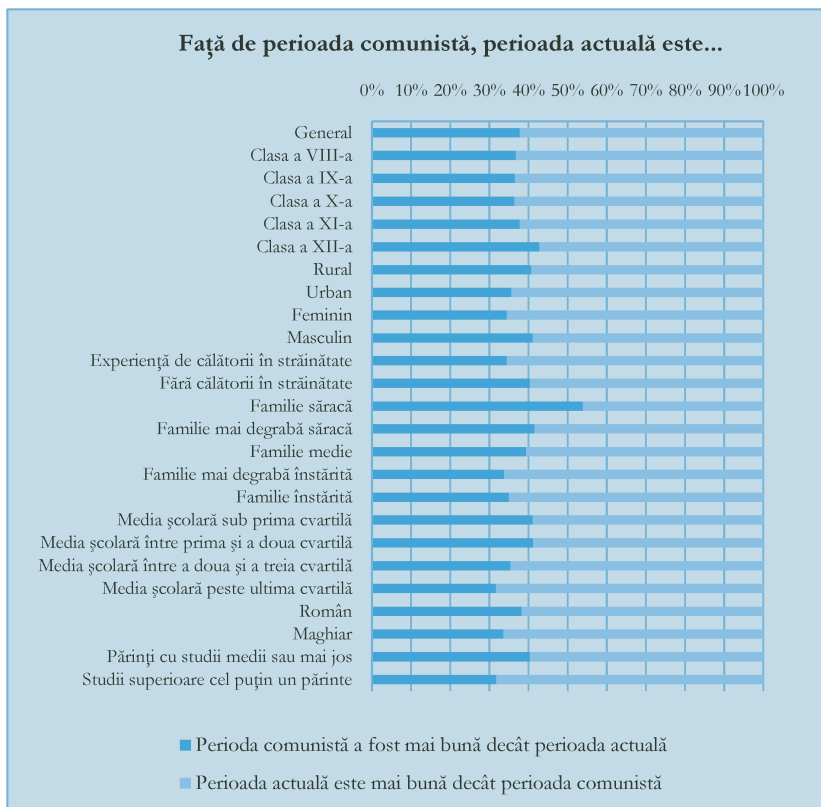
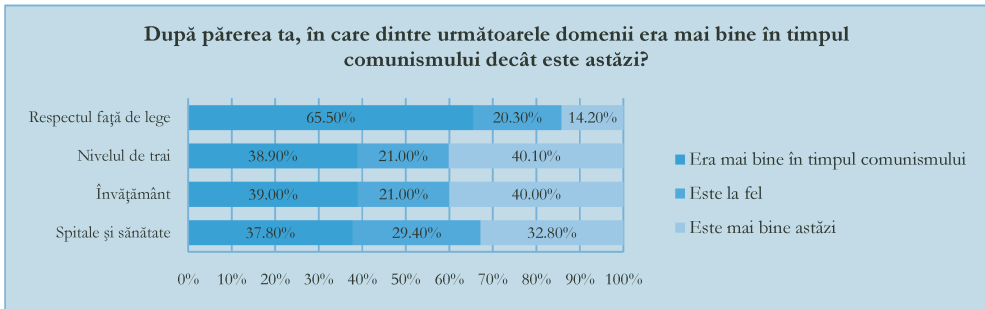

Figura 1: Reprezentările adolescenților asupra comunismului și perioadei contemporane

Secțiunea următoare a chestionarului *SER* a solicitat adolescenților să compare perioada actuală cu perioada comunistă din perspectiva succesului implementării unui set finit de domenii ale politicilor publice, respectiv *sănătate, educație, apărarea legii*, precum și global asupra *nivelului de trai*. Oarecum neașteptat, în viziunea elevilor intervievați, planul în care societatea contemporană eșuează dramatic în raport cu cea comunistă este cel al *respectului față de lege* (Figura 2). Aproape două treimi din adolescenții studiați reproșează regimului postcomunist incapacitatea de a securiza respectul față de lege. În ciuda unei formulări relativ vagi, o astfel de observație trebuie coroborată cu nivelul scăzut al încrederii în acele instituții ale statului desemnate explicit să apere legea, adică justiția (39% încredere foarte multă sau destul de multă) și poliția (52%). Se cuvine totuși remarcat că aceste instituții înregistrează cote de încredere mult superioare altora precum: parlamentul (9%), guvernul (10%), primărie (35%).

Un al doilea spațiu al politicilor publice în care raportul opiniilor este dezechilibrat în defavoarea perioadei contemporane este cel al *sistemului public de sănătate*: 38% dintre adolescenți cred că în acest domeniu lucrurile mergeau mai bine în perioada comunismului, 33% că este mai bine astăzi, în timp ce restul de 29% consideră că este aproximativ la fel. Mai echilibrate sunt evaluările în planul *nivelului de trai* și al *sistemului de educație*, în ambele cazuri ușor favorabile perioadei actuale (aproximativ 40% în ambele situații) în raport cu cea comunistă (39%).

Figura 2: Evaluarea succesului politicilor publice în comunism și postcomunism la nivelul întregului eșantion

Această ultimă observație este întrucâtva neașteptată, dacă privim lucrurile din perspectiva argumentației anterioare potrivit căreia fix în aceste două spații se concentrează acele deficite care se traduc în idealizarea perioadei comuniste în raport cu prezentul. În scopul unei mai bune înțelegeri a acestor mecanisme, pasul următor a fost acela de a urmări felul în care își construiesc evaluările după cele patru domenii ale politicilor publice acea categorie de adolescenți care, per ansamblu, susțin superioritatea perioadei comuniste în raport cu cea contemporană (Figura 3). Ce observăm? În primul rând, ponderea nemulțumiților față de rezultatele societății contemporane în fiecare dintre cele patru domenii este vizibil mai mare decât cea înregistrată pe întregul eșantion. Nu este nicidecum o surpriză, dat fiind că operăm pe un subeșantion de adolescenți „nemulțumiți”, care idealizează perioada comunistă în raport cu cea contemporană. În al doilea rând, apar o serie de schimbări în ordinea evaluării rezultatelor politicilor publice pe cele patru domenii indicate. Ca și la nivelul întregului eșantion, principalul plan de nemulțumire vizează capacitatea statului de a impune *respectul pentru lege*, 72% dintre adolescenții „nemulțumiți” susținând că rezultatele regimului actual sunt inferioare celor înregistrate de regimul comunist anterior. Al doilea domeniu evaluat negativ este cel al *nivelului de trai*, aproximativ 57% declarând că situația este mai rea decât în perioada comunismului. Circa 47% dintre „nemulțumiți” văd *sistemul de învățământ* într-o situație mai proastă decât în urmă cu douăzeci de ani, iar 46% formulează opinii similare în legătură cu *sistemul public de sănătate*. Observăm faptul că, exceptând primul domeniu de insatisfacție, ierarhia evaluărilor negative se schimbă în cazul adolescenților definiți prin alienarea în relația cu regimul politic actual, diferența cea mai semnificativă manifestându-se la nivelul încrederii

în capacitatea de a furniza un nivel de trai rezonabil (57% statuează inferioritatea regimului postcomunist pe acest plan, față de doar 39% la nivelul întregului eșantion de adolescenți).

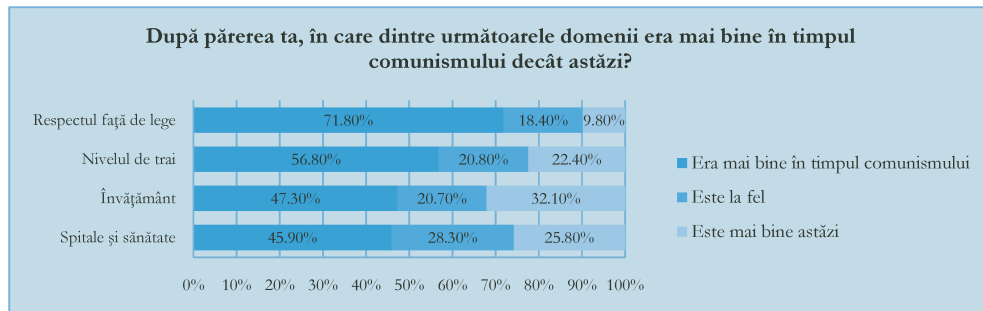

Figura 3: Evaluarea succesului politicilor publice în comunism și postcomunism în rândul adolescenților „nemulțumiți” de perioada contemporană

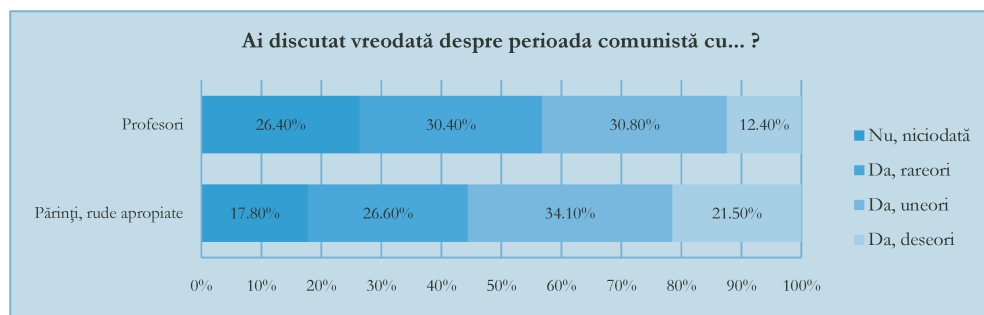
Cum se nasc reprezentările adolescenților despre comunism?

Nefiind fundamentate pe o experiență directă, atitudinile adolescenților față de regimul comunist sunt rezultatul unui proces de socializare politică. Odată finalizată trecerea în revistă a acestor atitudini, în această secțiune ne vom concentra asupra *agenților socializării* adolescenților în relație cu trecutul comunist. Premisele de la care am pornit, așa cum menționam și în preambulul acestui text, asumă un rol esențial *familiei și școlii* în formarea acestor atitudini.

Prima întrebare în legătură cu care am căutat un răspuns a vizat persoanele cu care adolescenții ajung să discute despre trecutul comunist al țării. Bateria de întrebări a ținut părinții și rudele în general, respectiv profesorii ca surse de informații despre această perioadă (Figura 4). Comunismul constituie un *subiect de discuție între adolescenți și părinți* într-un număr mare de cazuri, aproximativ 82% dintre respondenți raportând existența unor astfel de discuții. Cât de des apare subiectul comunismului în discuțiile dintre părinți și adolescenți? Peste 21% dintre adolescenți abordează deseori problema în discuțiile cu părinții și rudele apropiate, în timp ce aproape 27% susțin că doar rareori ating acest subiect. La un nivel intermediar se plasează circa 34% dintre adolescenți, care discută uneori despre trecutul comunist cu părinții și rudele apropiate. Discuțiile dintre adolescenți și părinți/rude privind regimul comunist sunt tot mai frecvente odată cu înaintarea în vârstă a celor dintâi. Ponderea celor care nu au avut nici un fel de dialog pe această temă scade constant de la clasa a VIII-a (23%) până la clasa a XII-a (11%), o evoluție similară fiind înregistrată și în cazul răspunsului „rareori”.

Comunismul apare semnificativ mai rar în *discuțiile adolescenților cu profesorii* (Figura 4). Mai mult de 26% dintre adolescenții intervievați declară că nu au abordat niciodată subiectul în școală. Rezultatul este cel puțin surprinzător în condițiile în care problematica comunismului apare în mod explicit în curricula didactică la nivelul mai multor discipline. Puțin peste 12% dintre adolescenți declară că au abordat subiectul deseori în discuțiile cu profesorii, 31% ocazional și mai mult de 30% doar rareori. Se înregistrează aceeași tendință de creștere a frecvenței discuțiilor despre comunism

odată cu înaintarea în vârstă a adolescenților, ponderea răspunsului „niciodată” scăzând de la 33% în clasa a VIII-a la doar 14% în clasa a XII-a. Un scurt comentariu se impune la acest nivel. Într-o măsură destul de mare, *societatea românească eșuează în efortul deliberat de a transmite informații și atitudini despre regimul totalitar comunist, în condițiile în care circa 14% dintre adolescenți nu ajung niciodată să abordeze subiectul (sau, cel puțin, nu conștientizează abordarea sa) în învățământul preuniversitar.*

Figura 4: Frecvența discuțiilor cu părinții și profesorii referitor la perioada comunistă în România

Cea de-a doua direcție de analiză urmărește mesajul pe care îl transmit în legătură cu regimul comunist părinții și profesorii în calitate de agenți ai socializării politice. Trebuie subliniat că nu este vorba despre un *mesaj explicit* pe care aceștia (părinți sau profesori) pot să îl transmită prin dialog cu adolescentul, ci și despre *semnale implicite* înglobate în diverse reacții comportamentale. În mod evident, pentru a dezvolta această direcție analitică nu am avut acces la date directe privitor la părinții adolescenților studiați, motiv pentru care am recurs la două întrebări care solicitau elevilor să evalueze comparativ perioada actuală și cea comunistă așa cum cred că ar răspunde propriii *părinți*, respectiv *profesorul de istorie*. La prima vedere, este o strategie ce poate fi acuzată de un anumit grad de superficialitate. De fapt, lucrurile nu stau nici pe departe așa. Dacă ne poziționăm în câmpul psihologiei cognitive, impresiile noastre despre diferiți actori sociali au o natură difuză, cunoscând un proces continuu de reactualizare în contact cu informațiile recepționate. Astfel, în contextul unei analize privind efectele socializării politice, esențial va fi nu atât mesajul transmis de către agenții socializării, ci modul în care este perceput acesta de către subiectul socializării, deci de către adolescent. Acesta din urmă își va revizui în mod continuu *impresia în legătură cu modul în care se raportează părinții/profesorul de istorie la perioada comunistă*, iar tocmai această impresie se va oglindi (sau nu) în propriile sale atitudini. În această logică, întrebările care îi solicită pe adolescenți să ofere răspunsul pe care cred că l-ar da propriii părinți sau profesori pot constitui indicatori excelenți ai modului în care îi percep pe aceștia.

Cum arată răspunsurile la aceste întrebări? La nivelul percepției *părinților*, echilibrul este aproape perfect. Aproximativ jumătate (50,1%) dintre adolescenți cred că părinții lor ar spune că perioada actuală este mai rea sau mult mai rea decât perioada comunistă, în timp ce cealaltă jumătate (49,9%) oferă răspunsurile inverse (Figura 5). Când vine vorba despre *profesorul de istorie*, acesta este perceput în circa 41% din cazuri ca fiind un

nostalgic al regimului comunist, la un nivel moderat (28%) sau puternic (13%). Chiar dacă procentul este mai mic decât cel înregistrat în cazul părinților, constatarea este îngrijorătoare din perspectiva mesajului deliberat anticomunist pe care și-l propune (și trebuie să și-l propună) sistemul de învățământ într-o țară în tranziție cum este cazul României.

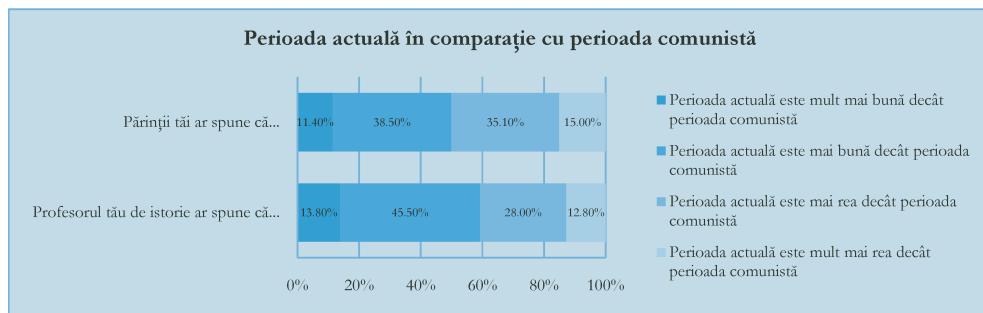

Figura 5: Percepția de către adolescenți a atitudinilor părinților și profesorilor referitor la perioada comunistă

Este greu de spus în ce măsură atitudinile părinților, respectiv profesorilor privitor la regimul comunist se transferă înspre copii. Tot ce putem să facem este să observăm statistic cum se distribuie simultan propriile opinii ale adolescenților despre comunism și impresiile lor în legătură cu felul în care părinții și profesorii se raportează la acest subiect (Tabelul 1). Astfel, operând cu răspunsurile dihotomizate², în 87% dintre cazurile în care părinții sunt percepuți ca favorabili regimului democratic postcomunist, copiii lor își vor asuma același punct de vedere. Invers, în doar 62% dintre cazurile în care părinții sunt percepuți ca nostalgici ai perioadei comuniste, copiii lor au o părere pozitivă despre acest regim. Similar, în cazul profesorilor, în 80% dintre cazurile în care transmit un mesaj favorabil societății contemporane, adolescenții educați vor înclina înspre aceeași direcție, în timp ce opiniile favorabile comunismului se vor reproduce în rândul copiilor în doar 63% dintre cazuri. Ce concluzie tragem? Atât în cazul părinților, cât și al profesorilor ca agenți de socializare, *adolescenții vor reproduce mai bine atitudinile favorabile regimului actual* (concret, palpabil), în comparație cu cele favorabile perioadei comuniste (relativ abstractă din perspectiva unui adolescent).

Impactul părinților asupra modului în care adolescenții percep perioada comunistă în raport cu cea actuală pare a fi superior celui exercitat de profesori. În sprijinul acestei opinii stau coeficienții de asociere superiori calculați pentru relația dintre atitudinea copilului și atitudinea percepută a părinților (coeficientul Gama=0,707) în comparație cu cei calculați pentru relația dintre atitudinea adolescentului și cea percepută a profesorului³ (Gama=0,553). Oricum, în ambele

² Comparația între perioada actuală și comunism este redusă la două categorii, respectiv „perioada actuală este mai bună” (prin cumularea categoriilor de răspuns „mult mai bună” și „mai bună”) și „perioada comunistă era mai bună” (prin cumularea categoriilor „mult mai rea” și „mai rea” referitor la perioada contemporană).

³ Se cuvine atrasă atenția cititorilor în legătură cu formularea particularizantă „profesorul de istorie” din textul întrebării. Practic, această situație nu acoperă situația în care semnalele lansate de diferiți profesori în procesul educațional sunt divergente.

situații avem de-a face cu o asociere puternică și pozitivă, care confirmă, cel puțin parțial, ipoteza socializării politice prin intermediul școlii și părinților în formarea opiniilor privind trecutul comunist la adolescenți.

Tabel 1: Reproducerea de către adolescenți a atitudinilor părinților și profesorilor despre comunism/ perioada contemporană

		Evaluarea adolescentului		Total
		Perioada actuală este mai bună decât perioada comunistă.	Perioada comunistă din România a fost mai bună decât perioada actuală.	
Părinții ar spune că...	Perioada actuală este mai bună decât perioada comunistă.	86,80%	13,20%	100,00 %
	Perioada comunistă din România a fost mai bună decât perioada actuală.	37,70%	62,30%	100,00 %
Profesorul de istorie ar spune că...	Perioada actuală este mai bună decât perioada comunistă.	79,80%	20,20%	100,00 %
	Perioada comunistă din România a fost mai bună decât perioada actuală.	36,80%	63,20%	100,00 %

Concluzii

Reprezentările adolescenților despre comunism reprezintă rezultatul unui proces de socializare politică, predominant în relație cu familia și școala. O largă majoritate a adolescenților intervievați (82%) declară că au vorbit cel puțin o dată cu părinții sau rudele apropiate despre perioada comunistă. Mult mai puțini (74%) afirmă că au avut discuții similare la școală, în ciuda prezenței subiectului în programele școlare, ceea ce sugerează un eșec al societății românești în efortul de a transmite informații și atitudini în legătură cu regimul totalitar comunist.

Într-o bună măsură, adolescenții ajung să reproducă atitudinile părinților și profesorilor în legătură cu raportul între perioada actuală și cea comunistă. Astfel, în absența oricăror experiențe directe cu regimul comunist, aproape patru adolescenți din zece idealizează perioada comunistă, afirmându-i deschis superioritatea față de perioada contemporană. Principalul punct tare al regimului anterior este plasat la nivelul capacității sale de a impune respectul față de lege. Totuși, adolescenții par să reproducă mai bine atitudinile părinților și profesorilor favorabile regimului actual decât pe cele favorabile perioadei comuniste.

Originile atitudinilor de idealizare a comunismului în rândul adolescenților se regăsesc predominant într-un status socio-economic defavorabil și într-un capital educațional scăzut. Astfel, este semnificativ mai probabil ca un adolescent să valorizeze superior trecutul comunist dacă are note sub medie și dacă provine dintr-o familie săracă, cu nivel de educație scăzut sau din mediul rural. La fel, absența unor experiențe de călătorie în străinătate se va reflecta semnificativ în creșterea atitudinilor în planul idealizării regimului comunist și al nemulțumirii față de societatea prezentului.